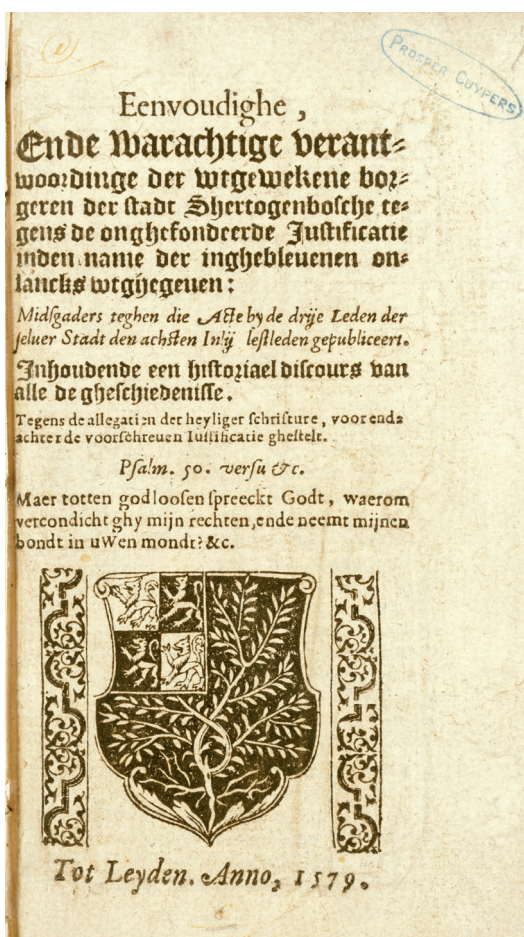

In 1579 vluchtten duizenden Bosschenaren weg uit de stad. In Leiden, een van de steden waar zich talloze Brabanders vestigden, verscheen het verhaal van de vluchtelingen in druk: 'Eenvoudighe, ende warachtige verantwoordinge der uitgewekene borgeren der Stadt Shertogenbosche' etc. (Stadsarchief, collectie bibliotheek De Mattemburgh)

van de grote steden in de Nederlanden tot een middelgrote provinciestad met bijna alleen katholieke inwoners, die zij nog steeds is. Met vriendelijke groet, Gerard van Gurp'. In deze aflevering van *Bossche Bladen* geeft ook Aart Vos zijn visie op de Canon.

AV

Koekwaus

Koekwaus. Dat is een van de vele vette Bossche scheldwoorden. Het is er eentje die je niet zo maar thuis kunt brengen en daarom spreekt dit scheldwoord extra tot de verbeelding. Waar komt *koekwaus* vandaan?

We zullen het woordenboek er maar eens op naslaan, het Bossche om mee te beginnen, natuurlijk. Speuren naar de herkomst van dit woord blijkt nog niet zo eenvoudig. In het *Bosch' woordenboek* is *koekwaus* niet opgenomen. We vinden de term echter terug onder *waus*:

waus, zn. m., scheldwoord, gek. *Vuile waus! Verrèkte waus!* Ook: *verrèkte koekwaus.*

In het bekendste Nederlandse woordenboek, de dikke Van Dale, staat onder *waus* niets, maar er is wel:

wous, (bn.), (slang) gek. Ook in Van Dale betekent het woord dus 'gek'. De typering *slang* betekent dat het woord wordt gebruikt door leden van een bepaalde sociale groep, bijvoorbeeld studenten of soldaten. Om welke

sociale groep het bij *wous* gaat, wordt aan onze verbeelding overgelaten.

Er zijn dus twee opmerkingen te maken: het woord wordt gespeld met *au* en met *ou*, en het woord wordt als bijvoeglijk naamwoord gegeven en als zelfstandig naamwoord. In beide gevallen is de betekenis 'gek', maar in het Bosch spreken we van een *verrèkte waus* bijv., terwijl men volgens Van Dale een *wous mannetje* kan zeggen. Over de herkomst, de etymologie, wordt in beide woordenboeken niets gezegd. Het grootste woordenboek ter wereld, het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* ofwel WNT, kent de woorden *wous*, *waus* en *koekwaus* niet. Ook het *Woordenboek van de Brabantse Dialecten*, de etymologische woordenboeken van het Nederlands en het *Etymologisch Dialectwoordenboek* helpen ons niets verder.

Dat Van Dale het woord heeft opgenomen, wijst er op dat *waus/wous*

Een *koekwaus* temidden van de carnavallisten of een argeloze buitenstaander tussen talloze Bossche *koekwauzen*?
(Foto: Ch. de Mooij)

in elk geval breder wordt gebruikt dan enkel in 's-Hertogenbosch. Zo vermeldt het boekje *Haags* uit de serie *Taal in Stad en Land* de term *wous* voor 'gek/raar figuur' (2002, p. 121). Hier is het dus weer een zelfstandig naamwoord en het klinkt in het Haags als *wâhs*. Er horen ook twee werkwoorden bij: *wâhze* en, jawel, *koekwâhze* 'ouwehoeren'. Uit eigen ervaring weet ik dat *wous* en *koekwous* in minstens nog een derde stadsdialect voorkomen, te weten dat van Tilburg. Daar zijn het net als in het Bosch en het Haags zelfstandige naamwoorden.

Enigszins aan ons woord *waus* doet de volgende ingang uit het WNT denken:

wazelen, onz. zw. w. In limb. dial. Vgl. *bazelen* en *wauwelen*.

Dit werkwoord betekent in Limburgse dialecten 'onzin vertellen, kletsen zonder inhoud' en dat komt wel wat overeen met het Haagse *wâhze*. Een van de bronnen is Schuermans' *Vlaamsch Idioticon* (1870): 'Waselen, zotten praat vertellen of prazelen'. Het WNT beschouwt dit woord als een soort contaminatie van *bazelen* en *wauwelen*, maar een frequentatieve afleiding (een werkwoord met de connotatie 'alsmaar, telkens weer ...' eindigt vaak op *-elen* of *-eren*) bij *wauzen* lijkt mij net zo waarschijnlijk. Als afleidingen bij dit Limburgse werkwoord worden nog opgevoerd *wazel*, 'kletspraat, gebazel, onzin' en *wazelaar* 'iemand die praat als een kip zonder kop'.

Het WNT legt dus geen verband met ons woord *waus*. Logisch, het WNT kent het woord niet.

Over de etymologie van het tweede deel van *koekwaus* zijn we nog niets met zekerheid te weten gekomen, maar hoe zit het met dat eerste woorddeel? Zou dat eerste woorddeel ook zitten in *koekeloeren*? Dat woord betekent 'wachtend of spiedend uitkijken'.

De etymologie van *koekeloeren* wordt in het WNT in verband gebracht met *kokerol*, *kokeloer*, zestiende-eeuwse termen die door Cornelis Kiliaen (een lexicograaf uit de zestiende eeuw) vertaald worden met *Cochlea*, 'slak, slakkenhuis'. *Koekeloeren* is van origine dus 'leven als een slak in zijn huisje' en blijkt dus niets te maken te hebben met het Duitse woord *gucken* 'kijken' of het Nederlandse *loeren* 'gluren', zoals ik dacht voordat ik in het WNT keek.

Toch komt *koeken* wel als 'kijken' voor, getuige de bijdrage van Veronique de Tier in het *Dialectenboek* 9. *Dialect in het spel* (2007). De termen *koek* en *koekoek spelen* betekenen verstoppertje spelen, o.m. in de Zeeuwse en Vlaamse dialecten. Joos vermeldt in zijn *Waausch Idioticon* (1900) *koek* als uitroep in het spel *piepkenduik* (verstoppertje). De kinderen roepen: 'Is 't al koek?' om te vragen of ze mogen beginnen met zoeken. Het is niet ondenkbaar dat *koek* en *koekoek* net als *piep* werden geroepen bij het tevoorschijn komen.

Ook in het Bargoens, zoals Moormann (*De Geheimtalen* 2002, p. 613) dat heeft opgetekend uit een bron uit 1937, komt *koeken* voor 'kijken' voor. Woorden die in stadsdialecten voorkomen maar lijken te ontbreken in plattelandsdialecten, komen nogal eens uit het Bargoens. Het Bargoens is van oorsprong een geheime boeventaal, deels gebaseerd op het Jiddisch, een aan het Duits verwante taal waarvan veel woorden ook weer aan andere talen ontleend zijn, hoofdzakelijk aan het Hebreeuws. Woorden als *jatten* (stelen), *louloene* (niet veel waard) of *woutekiet* (politiebureau) zijn uit het Bargoens afkomstige woorden die in enkele stadsdialecten voorkomen. Maar aanknopingspunten voor *waus* of *koekwaus* vinden we in het Bargoens helaas niet.

J.A. Berckheyde, *Hoornblazende koekenbaker* (1681). In de mand o.a. een duivekater en krakelingen. Afgebeeld in: 'Brood. De geschiedenis van het brood en het broodgebruik in Nederland' (Rotterdam 1983).

Al bladerend in het WNT kom ik nog langs *koekernoet*. Dit interessante woord, dat ik u niet wilde onthouden, betekent 'bedrogen echtgenoot, horendrager'. Het schijnt een vervorming van *koekoek*, de vogelnaam, te zijn. Ook dat vind ik een niet erg overtuigende woordverklaring van de makers van het WNT. *Koekoek* als vogelnaam heeft in elk geval de meest eenvoudige etymologie: het is een woord waarmee de roep van de vogel wordt nagebootst, een zogenaamde onomatopée. Meer oorspronkelijk kan benoeming niet worden. Woorden van het type *krak*, *piep*, *boem* zijn de meest oorspronkelijke vormen van benoeming die we kennen.

Koekwaus doet mij altijd aan *koekerd* denken, dat ik ken als scheldwoord in het dialect van 's-Hertogenbosch. Maar de *koekerd* vind ik in woordenboeken al helemaal

niet terug, zelfs niet in het *Bosch woordenboek*. Misschien is het woord oorspronkelijk bedoeld voor iemand die aan het 'koeken' is, iemand die koeken maakt, een koekenbakker dus. Het woord *koekenbakker* is immers ook een scheldwoord geworden voor een knoeier, een prutser. Of het is iemand die de boel laat aanbranden en aankoeken, die de boel in het honderd stuurt.

Etymologie roept meer vragen op dan dat er antwoorden gegeven worden. Maar dat is nou net het leuke er van. Als het aan mij ligt, zijn *waus* en *wazelen* aan elkaar verwant en betekenen ze 'ouwehoer(en)'. Voor *koek-* en *koekerd* kies ik voor het koekenbakker-verband. De grondbetekenis is dan 'prutswerk leveren'. Een *koekwaus* is dus *unnen echten braoierd*, want daarvan zegt het *Bosch woordenboek*: 'kletsmajoor, prutser, stoet-haspel, luhannes'.

Postelstraat 10: Jan Bosmans en echtgenote voor hun café, in de jaren 1920. Voordat hij zich hier vestigde exploiteerde Bosmans 't Pumpke in de Hooge Nieuwstraat. (Foto: Stadsarchief, geschenk P. van Dun)

Snellestraat, Postelstraat, Capucijnenpoort

Deze keer maakt uw straatveger het zich maar eens gemakkelijk. We geven enkele straten een beurt waarvan de naam met zekerheid verklaard kan worden en waarover uitvoerig gepubliceerd is. Er zullen dan ook wel lezers zijn voor wie het hier volgende louter een herhalingsoefening is.

De Snellestraat is ouder dan haar huidige naam, die ze pas kreeg in de tweede helft van de zeventiende eeuw. Tevoren werd ze aangeduid als 'Achter de minrebroeders', naar het klooster van de Franciscanen of 'minderbroeders', dat gelegen was tussen de Pensmarkt en de Snellestraat.¹ Het gedeelte tussen de Stoofstraat en de Vughterstraat werd ook wel – mét de Stoofstraat² – Koffermakersstraat genoemd. Ook werd, evenals voor het begin van *Achter het Verguld Harnas*, de aanduiding Zijle gebruikt, dat 'waterloop', 'uitwateringsslu' of 'duiker' betekent.³ Laatstgenoemde oude benaming moet te maken hebben met het feit dat de straat pal buiten de (oude) stadsmuur, met de Binnendieze als stadsgracht, gelegen was. De huizen die

aan de oostkant van de straat staan, zijn dan ook merendeels over het water gebouwd, met de rug naar de oude muur.⁴

Haar uiteindelijke naam kreeg de Snellestraat door de familie Snelle, die daar vanaf omstreeks 1600 verschillende generaties lang gewoond heeft. Ze gaven op een gegeven moment hun huis de naam *In de Drie Snellekens*. De naam is dubbelzinnig: snelle betekent ook 'drinkkan' of 'drinkbeker'.⁵ In een transportakte uit 1650 wordt gesproken over 'een huysinge, erve, ledich plaetske ende koockhuysken', dat eer-tijds *Het Sweertken* heette en nu *De Drey Snellekens*. De huidige huisnummers 32 en 34 geven de plaats aan waar het stond.⁶

We lopen vanuit de Snellestraat de Stoofstraat door en komen dan in de Postelstraat, met zijn mooie, statige panden. We slaan hier links af en zien even later aan de overkant het Lamstraatje en even verder de Capucijnenpoort. Hiertussen heeft het zogenaamde 'refugiehuis van de abdij van Postel' gestaan. In Postel, een plaatsje aan de andere kant van de Belgische grens, niet ver van Bergeijk, staat deze Norbertijner abdij nog steeds. In 1258 schonk de Bosschenaar Lambertus Sus zijn huis aan de monniken van Postel.⁷ Allerwaarschijnlijkst is het dit huis dat het begin vormde van het refugiehuis. Monniken uit de abdij konden er, eventueel met bloedverwanten en bedienden, verblijven als ze in de stad moesten zijn, maar het huis werd ook verhuurd. Geleidelijk werd het terrein vergroot en kwam er meer bebouwing op. Opgravingen in de jaren 70 van de vorige eeuw, toen daar het woningencomplex moest komen dat nu tussen het Lamstraatje en de Capucijnen-

